

בית כנסת בדירת מגורים

בס"ד
כא אייר תשע"ו

פתיחה

באחת מערי הארץ פתחה קבוצה של חסידים בית כנסת ובית מדרש בתוך דירה בבניין מגורים. דיירי הבניין התלוננו על הרעש וההמולה שייסודו של בית המדרש גרם בבניין, וטענו שערך הדירות בבניין ירד בעקבות ייסוד בית המדרש בבניין. לצערינו הדבר התפרסם בתקשורת וגרם חילול ה'. נדון האם היה מותר לפתוח בית כנסת ובית מדרש בבניין מגורים בתנאים אלו.

א. האם מותר לגור מעל או מתחת בית כנסת

1. הסוגיה הראשונה בה נדון היא מגורים מעל בית כנסת. השכנים היו עלולים לטעון נגד פתיחת בית הכנסת מן ההלכה המובאת בשו"ע או"ח (סי' קנא סע' יב) "יש ליזהר מלהשתמש בעליה שעל גבי בית הכנסת תשמיש קבוע של גנאי, כגון לשכב שם, ושאר תשמישים, יש להסתפק אם מותר להשתמש שם". ואמנם רמ"א שם מחלק בין בית כנסת שנבנה מתחילה לשם בית כנסת לבין בית שיחדו לתפילה אחר שנבנה, אך בט"ז (ס"ק ד) כתב "אני בילדותי הייתי דר בק"ק קראקא עם ב"ב בבית מדרשי שהיה למעלה מבה"כ ונענשתי הרבה במיתת בני ותליתי בזה", ויש לדון האם חוששים לדבריו ולסכנה שבמגורים מעל בית כנסת¹.

מקור דין זה הוא במרדכי (שבת רמז רכח) שמוסב על דברי הגמרא (שבת יא א) "ואמר רבא בר מחסיא אמר רב חמא בר גוריא אמר רב כל עיר שגגותיה גבוהין מבית הכנסת לסוף חרבה שנאמר לרומם את בית אלהינו ולהעמיד את חרבותיו והני מילי בבתיים אבל בקשקושי ואברורי לית לן בה". וכתב המרדכי "כתב רבינו מאיר איני יודע איסור גמור להשתמש בעליה שע"ג בהכ"נ כמו שכתבתם דאפילו גגין ועליות דעזרה לא נתקדשו. מיהו יש ליזהר מלהשתמש שם תשמיש של גנאי כגון לשכב שם". וכך הוא מבאר את החילוק בין גגות לקשקושי ואברורי- בגגות רגילים להשתמש וזה גנאי בקשקושי ואברורי לא משתשמים ולכן אין איסור. ומוסיף המרדכי טענה לצדד לאסור כל שימוש ולא רק שימוש גנאי "שמא דמי לעליות היכל שנתקדשו, דמקדש מעט שלנו יש לנהוג בו קדושה קצת מעין קדושת היכל... ואפילו עליות עזרה דלא נתקדשו כקדושת עזרה גופה מ"מ אין נוהגין בהן מנהג ביזיון".

ובאמת כבר קדמו הריטב"א (שבת שם) בזה וכתב "ומכאן יש ללמוד שלא לעשות שום דירה על גג בית הכנסת". מלשונו משמע שאין לעשות שום שימוש מעל בית הכנסת ולא רק שימוש של גנאי או ביזיון, וכפי הצד שהביא המרדכי בסוף דבריו.

¹ בראשית דבריו חילק הט"ז בין תשמיש גנאי לתשמיש ביזיון, כגון בית הכסא- אך לא אדון בכך מאחר ועל פי רוב בתי הכסא בכל הקומות בבניין מכוונים אחד מעל השני, ואין כמעט חשש שבית הכסא יהיה מכוון מעל מקום התפילה או ארון הקודש.

2. הראשול"צ הגר"ע יוסף זצ"ל (יב"א ח"ו א"ח סי' כו אות ב) שואל מה הסברה בזה? כיצד אפשר לומר שקדושת בית הכנסת היא כקדושת ההיכל או העזרה? הרי קי"ל שאין להיכנס להר הבית "במקלו ובמנעלו ובאפונדתו, ולא יעשנו קפנדריא, ורקיקה מקל וחומר" (ברכות נד א, וע"ע שם סב ב ויבמות ו ב) ומאיך לבית הכנסת מותר להיכנס במנעלו (עי' ברכות שם וסוטה מ א תוד"ה שמא) ומוכח שקדושת בית הכנסת אינה אפילו כקדושת הר הבית ואיך אמרו הראשונים שקדושתו כקדושת היכל? ומיישב היב"א "ונראה דס"ל למהר"ם דאע"ג דקדושת ביהכ"נ קילא מקדושת הר הבית בכמה פרטים, כפי שקבעו חז"ל, מ"מ מה שנאסר עכ"פ לעשות בבהכ"נ עצמה, ראוי להחמיר בו גם בעליה שע"ג ביהכ"נ, שהקדושה בוקעת ועולה למעלה, כעין קדושת היכל. ובפרט בדבר של גנאי ובזיון שראוי להמנע ממנו".

הדברים כתובים בסגנון שונה כבר בשו"ת חת"ס (א"ח סי' ל) שכתב מסברא שבית הכנסת דומה להיכל-משום דעליות העזרה היו נבנים על הלשכות שתחתיהן שאינם מקום קרבן אלא מכשירי קרבן דעל המזבח החיצון לא היה גג ועליה, משא"כ גג ההיכל בנוי על מקום קרבן² ובהכ"נ שלנו הוא מקום תפלת ציבור במקום תמידים ודומה טפי להיכל". לכן אין להשתמש על גביו תשמיש גנאי.

3. אולם, כל זה לשיטת המרדכי האמור לעיל, אך בשו"ת פאר הדור לרמב"ם (סי' עז) נשאל אם מותר לגור בבית שעל גבי בית הכנסת וחלק מהבית מכוון מעל ההיכל שבו ספר התורה. והשיב הרמב"ם, "יכול לדור בבית, אבל המקום אשר על ההיכל לא, ואינו יכול לישן שם, ולא להניח כלי מלאכתו, אבל בשאר הבית יעשה כרצונו". וזה לא כדברי השו"ע הנ"ל. וכך העיר החיד"א (ברכי יוסף סי' קנא ס"ק י) והוסיף וכתב (שו"ת חיים שאל ח"א סי' נו), "דפשיטא ליה להרמב"ם דבעליה שעל בית הכנסת כל שאינו על ההיכל מותר לשכב כאשר עין אדם ישר יחזה בדבריו. וזה דלא כמהר"ם שאסר בתשמיש גנאי לשכב והוא מסתפק בשאר תשמיש אי דיינינן ליה כההיא דגגין ועליות לא נתקדשו או בעלית היכל. ואפשר דאלו מהר"ם היה רואה תשובת הרמב"ם היה חוזר בו ולא היה ספק בידו והוה שרי לשכב כל שאינו על גבי ההיכל. ונראה פשוט דאי מרן ז"ל עיניו יחזו תשובת הרמב"ם הנזכרת היה קובע הלכה כמותו".

ועל יסוד זה וראיות נוספות העלה בשו"ת יביע אומר (ח"ו א"ח סי' כו) להתיר לגור בקומה מעל בית הכנסת, רק לא להשתמש באזור שמעל ארון הקודש (אלא ישים שם ארון בגדים וכדומה), ובקומות העליונות מותר להשתמש בכל השטח בל שום פקפוק.

ויש בזה סברות נוספות להקל (עי' מור וקציעה סי' קנו, ושו"ת שאילת יעב"ץ ח"ב סי' נד. וכן שו"ת מהר"ש ענגיל ח"ד סי' מח אות ג, ובשו"ת ארץ צבי סי' לא, ובשו"ת שבט הלוי ח"א סי' כז וח"ה סי' יח) כאשר המרכזית שבהן היא שהאיסור הוא רק בבית כנסת שנבנה מתחילה לכך, מה שאין כן בית שהוסב לבית כנסת, לא חל עליו איסור שימוש מעליו.

ב. נזק רעש הלימוד והתפילות

1. אחרי שסדרנו בקצרה היתר לגור ולהשתמש מעל בית הכנסת, ונמצא שמצד טענה זו לא יכלו השכנים למנוע את הקמת בית המדרש, יש לברר את טענתם בעניין הרעש הנגרם מהלימוד וירידת ערך הדירות.

² קצת צ"ב כוונתו, הרי הקרבת התמיד במזבח בחיצון ולא בהיכל. ועוד חזון למועד.

מקור הדין במשנה בבא בתרא (כ ב) "חנות שבחצר יכול למחות בידו ולומר לו איני יכול לישן מקול הנכנסין ומקול היוצאין אבל עושה כלים יוצא ומוכר בתוך השוק ואינו יכול למחות בידו ולומר לו איני יכול לישן לא מקול הפטיש ולא מקול הריחים ולא מקול התינוקות". והראשונים עומדים על הסתירה במשנה, מדוע ברישא יכול למחות ולומר איני יכול לישן ובסיפא לא יכול לומר זאת? ויש בזה ארבעה דרכים.

א. לשיטת הרמב"ם (הל' שכנים פ"ו הל' יב) החילוק הוא בין החזיק מתחילה ללא החזיק. קול הפטיש נחשב ל'חזקה' של ה'מזיק' וכנגדה לא יכול הניזק לטעון, אך קול הנכנסים והיוצאים אינו נחשב ל'חזקה' של ה'מזיק' ולכן יכול ה'ניזק' לטעון כנגדו. בנתיבות המשפט (סי' קנו ס"ק א) מבאר את החילוק בין סוגי הרעש- קול הפטיש הוא אחד, זה אות קול בכל יום ו'הניזק' סבר וקיבל מתחילה ולכן זו חזקה, משא"כ היוצאים והנכנסים בכל יום הם אחרים והקול משתנה ולכן אפילו אם בתחילה קיבל, יכול למחות אחר כך כי לרעש הנוכחי אין חזקה.

ב. לשיטת התוס' (שם ד"ה גרדי) החילוק הוא במקום בו נעשה הרעש. ברישא של המשנה הרעש הוא ברכוש המשותף, לכן יכול אחד השותפים בחצר למחות. מה שאין כן בסיפא, הרעש הוא בנכס הפרטי של ה'מזיק' ול'ניזק' אין זכות לטעון נגד שימוש בשטח הפרטי (עי' סמ"ע קנו ס"ק י).

ג. לשיטת הרמב"ן והרשב"א (בסוגיה) רעש כלל לא נחשב לנזק, טענת הניזק ברישא של המשנה היא על ריבוי הדרך ולא על הרעש.

ד. לשיטת המאירי (בסוגיה) החילוק בין הרישא לסיפא הוא בשאלה מה מותר לאדם לעשות בשלן, דרכם של בני אדם לעבוד בביתם ואין דרכם למכור בביתם אלא בשוק, לכן על קול פטיש לא יכול לעכב ועל קול חנות יכול לעכב.

להלכה נחלקו בזה השו"ע ורמ"א (ח"מ סי' קנו סע' ב): "חנות שבחצר, יכולים השכנים למחות בידו ולומר לו אין אנו יכולים לישן מקול הנכנסים והיוצאים, אלא עושה מלאכתו ומוכר לשוק. אבל אינם יכולים למחות בידו ולומר אין אנו יכולים לישן מקול הפטיש או מקול הריחים, מאחר שכבר החזיק לעשות כן ולא מיחו בידו.. הגה. ו"א דכל מה שעושה בחנותו ובביתו, אפילו לכתחלה אינן יכולין למחות".

הרי שלשיטת השו"ע שפסק כרמב"ם, רעש נחשב נזק והיה מקום לעכב מחמת זה ולשיטת רמ"א רעש אינו נזק ואין ביכולתם לעכב מחמת הרעש.

כמו כן, אין לעכב מצד ירידת ערך הדירה, שיש ללמוד מדברי הרא"ש בתשובה (כלל ה סי' ג) שמותר לאדם לעשות מה שירצה בשלן, אע"פ שערך הנכס של חבירו פוחת מחמת זה, (כדברי התוס' הנ"ל) וע"ע בשו"ת חת"ס (או"ח סי' כו).

2. אלא, ששאלתנו אינה בחנות, כי אם בדבר מצוה, הקמת בית כנסת. ובדבר מצווה עולה מהגמרא הנ"ל שיש גדרים שונים ואולי אפילו לשיטת השו"ע אי אפשר לעכב על זה.

שכן בגמרא (שם) למדנו "אמר אביי סיפא אתאן לחצר אחרת א"ל רבא אי הכי ליתני חצר אחרת מותר אלא אמר רבא סיפא אתאן לתינוקות של בית רבן ומתקנת יהושע בן גמלא ואילך".

כלומר, שמתקנת רבי יהושע בן גמלא, אי אפשר לעכב על לימוד תשב"ר. ונחלקו הראשונים (עי' ב"י סי' קנו) האם דין זה אמור רק בתשב"ר או בכל מילי דמצווה. לרוב הראשונים בכל מילי דמצווה, ולרמב"ן הדין אמור רק בלימוד תשב"ר.

ופסק השו"ע (ח"מ סי' קנו סע' ד), "וכן יש לו ללמד תינוקות ישראל תורה בתוך ביתו, ואין השכנים יכולים למחות בידו ולומר לו אין אנו יכולים לישן מקול התינוקות של בית רבן. והוא הדין לכל מילי דמצוה, שאינם יכולים למחות בידו".

ויש לברר מהו הגדר של דבר מצווה? הרי על רופא מבואר שם (סע' א) שיכולים לעכב, והביא הסמ"ע (ס"ק ג) מדברי רש"י שרופא היינו מוהל וכ"כ הלבוש. והסמ"ע דחה, שהרי במילי דמצווה אי אפשר לעכב, ומוהל הוא מילי דמצוה, לכן הפירוש הוא רופא ממש. והרי גם לרפאות זו מצוה? (עי' ט"ז) ומהו הגדר של מילי דמצוה שאי אפשר לעכב עליו?

בחידושי החת"ס (ב"ב שם) ביאר ביסוד ההיתר, "דגוף הדין לאו מיהושע ב"ג ואילך נתחדש אלא כן הוא מעיקור הדין וכל מצווה המוטלת על הציבור לסייעו ז"א כגון מוהל דמילת הבנים מוטל על כל ישראל למי שאין לו אב ה"ה כשיש לו אב עכ"פ מוטל על כל ישראל להניח לדור המוהל בשכונתם או רופא נפשות וכן תפלה בציבור. אך תשב"ר מאז לא היה מוטל אלא על האב לא סבלו השכנים הזיקא דדהו וחזית יהושע ב"ג להטיל גם זה על הציבור".

לפי זה יסוד ההיתר הוא שמצוות תלמוד תורה לתינוקות של בית רבן מוטלת על הציבור כולו, מכוח מצווה זו יש חיוב על כל יחיד לסייע לה, וממילא אין לו רשות להתנגד.

3. החת"ס הבליע בדבריו גם שיש חיוב על הציבור לדאוג שיהיה תפילה בציבור, ואם כן מצאנו תשובה לשאלתנו, ואין השכנים יכולים לעכב, שהרי מוטל עליהם חיוב לדאוג לתפלה בצבור. אולם הדבר אינו פשוט כל עיקר, ונבאר.

כתב הריב"ש (סי' תקיח) "ועתה, הוגד לי ושמעתי: יש ביניכם, קצת אנשים: אחרי בצעם, לבם הולך. משכימי בבקר, שואגים לטרף, יסובו עיר למלאכתם, ולא יתנו לב ללכת בית התפלה, לקבל עליהם עול מלכות שמים, בתוך אחיהם. ולבקש מאל, אכלם. ובסבתם, נתפרדה חבילה, ואין די י', הצריכין לכל דבר שבקדושה. שוא להם, משכימי קום! שמו בשר זרועם. ומה', יסור לבם. ואולי הם שוגגים בזה נדמו, מבלי הדעת. ולכן, תזהירו בהם, והודיעום מ"ש ז"ל, אין תפלתו של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת וכו'. אימתי עת רצון? בשעה שהצבור מתפללין. וכן אמרו ז"ל, אין הקדוש ב"ה מואס בתפלתן של רבים. וכן אמרו, כל מי שיש בית הכנסת בעירו, ואינו נכנס שם להתפלל, נקרא שכן רע. שנאמר כה אמר ה' על כל שכני הרעים. ואין צריך לומר באלו שהם צריכין להשלים לעשרה".

מדבריו עולים שני דברים. הראשון נוגע לבין אדם למקום והשני לבין אדם לחברו. הראשון הוא שיש חובה על כל אחד להתפלל במניין, השני הוא שבמקום בו אין מניין, יש חובה על היחיד לדאוג לקיומו של מניין.

וכך נפסק להלכה ברמ"א (או"ח סי' נה סע' כב), "וכן במקום שאין מנין תמיד בבהכ"נ, כופין זה את זה בקנסות שיבאו תמיד מנין לבהכ"נ, שלא יתבטל התמיד". וביאר המשנה ברורה (ס"ק עג) שמאחר ויש שם לפעמים מניין, יש חובה על כל אחד לדאוג לקיומו.

לפי זה, בשאלתנו, אמרנו שיסוד ההיתר להרעיש הוא מחמת שיש חיוב על כל אחד לקיים מצווה זו. אם כן, במקום בו כבר יש בית כנסת, או מניין אחר, לכאורה אין חיוב על השכן לקיים את המניין ובנפול היסוד הזה לכאורה נפל ההיתר.

אלא שאז צריך לחלק בין מקום ללימוד תורה למקום לתפילה, שללימוד תורה לא יוכלו השכנים לעכב אפילו אם יש מקומות רבים ללימוד בהם. שכן מבואר בשו"ע (י"ד סי' רמה סע' כב) שיסוד התקנה של רבי יהושע בן גמלא הייתה ממה שנאמר בפסוק "ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר", שרצון הקב"ה שתרבה תורה בעולם, וכפי שכתב בנימוקי יוסף (ב"ב יב מדפ"ה) "שאע"פ שהיה יכול ללמדם

בבתי כנסיות ובבתי מדרשות המיוחדים לכך אפילו הכי לא מטרחינן ליה אלא לסייע בהעמדת התקנה כדי שיהיו המלמדין מצויים".

וכפי שכתוב במסכת עבודה זרה (יט א) "אמר רבא לעולם ילמוד אדם תורה במקום שלבו חפץ שנאמר כי אם בתורת ה' חפצו", ואע"פ שהפירוש הפשוט שם (עי' בראשונים) הוא בחומר הלימוד, איזה מסכת ללמוד, איזה נושא וכדומה, מצאנו מי שפירש את הדברים באופן של מקום כפשוטו. בשו"ת הרדב"ז (ח"ג סי' תעב) כתב לגבי תפילה "עוד יש טעם אחר דאין ראוי לאדם שיתפלל אלא במקום שלבו חפץ. כי היכי דאמרינן אין אדם לומד תורה אלא במקום שלבו חפץ. וטעמו של דבר כי בהביט האדם אל מי שדעתו נוחה בו נפשו מתעוררת אל הכוונה השלימה ודעתו מתרחבת ולבו שמח ונוחה עליו אז רוח ה' כענין שאמרו בנבואה". הרי שפירש מקום במשמעות הפשוטה, מקום פיזי³.

וזוהי חובה שמוטלת על כל יחיד, לדאוג לקיום התורה ולימודה, וממילא לא יכול לעכב. לסיכום: כל דבר שמוטל על הציבור ועל היחידים בו, אי אפשר לעכב. דבר שאינו מוטל על הציבור יכולים יחידים לעכב. לכן, לענייננו, אם יש בית כנסת אחר בקרבת מקום יכולים לעכב, אם אין בית כנסת לא יכולים לעכב. וגם כשלא יכולים לעכב, הרי זה רק לשימוש בדירה לתפילות, אבל להשתמש בדירה לכינוסים שונים (כגון טיש) שמרעישים, אע"פ שיש בהם מימד של עבודת ה', יכולים השכנים לעכב. וללימוד תורה לא יכולים לעכב כלל.

ג. האם נכון לפתוח בית כנסת בבניין כשיש התנגדויות של השכנים

כל דברינו עד עתה היו לפי שורת הדין. אלא שבנידון דידן יש לעיין גם לפני משורת הדין, מפני שהשכנים בבניין המדובר הינם יהודים שאינם שומרים תורה ומצוות, ולא דעת תורה מנחה את חייהם, ויש לדון האם צריך להתחשב בהם מצד חשש לחילול ה', כשיאמרו- 'ראו איך מתנהגים דתיים' וכדומה.

כתב הרמב"ם (הל' יסודי התורה פ"ה הל' יא) "ויש דברים אחרים שהן בכלל חילול השם, והוא שיעשה אותם אדם גדול בתורה ומפורסם בחסידות דברים שהבריות מרננים אחריו בשבילם, ואף על פי שאינן עבירות הרי זה חילול את השם... וכיוצא בדברים האלו הכל לפי גדלו של חכם צריך שידקדק על עצמו ויעשה לפני משורת הדין... ועושה בכל מעשיו לפני משורת הדין... עד שימצאו הכל מקלסין אותו ואוהבים אותו ומתאווים למעשיו הרי זה קידש את ה' ועליו הכתוב אומר ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר".

הרמב"ם חזר בהלכה זו פעמיים על הציווי לעשות לפני משורת הדין, על מנת לקדש את ה'. לכאורה קל וחומר לנידון שלפנינו, שיש יהודים שרחוקים מתורה ומצוות ועל ידי הקמת בית הכנסת דווקא במיקום זה תוך מאבק ומריבות עמם, עלולה התורה להתבזות בעיניהם ויכולים לבוא לידי שנאה ח"ו לתורה, ללומדיה ולמקיימיה מצוותיה. לכן, נראה שהיה ראוי לחפש מקום אחר בו השכנים לא מתנגדים, או לשכנעם ולהסביר להם בדרכי נועם את החשיבות בבית תפילה ולימוד.

³ ועי' בהמשך דבריו, ובכל התשובה בה הוא מבסס היתר להפרד לשני מניינים כשחלק מהמניין הגדול לא מרוצה מצורת התפילה או מאנשי המניין. ואין זה עניין לשאלתנו, כי אנו דנים על החיוב של אלה שלא נפרדו מהמניין המקורי, או שכלל לא היו שייכים לו, להשתתף במניין הזה, ואם אין להם חיוב, לכאורה יכולים לעכב, כמבואר לעיל.